

УДК 323.396:35.077.3

Ольга Вергун

ПОНЯТТЯ БЮРОКРАТІЇ В ТВОРЧОСТІ М. ВЕБЕРА

У статті проаналізовано питання управління в державних організаціях, зокрема розглянуто веберівську теорію бюрократії. М. Вебер приділяв увагу формуванню та функціонуванню політичної еліти, при цьому позбавляючи народ від державного управління. М. Вебер пропонує спеціально навчати бюрократа, щоб він міг працювати, не оглядаючись на інших, суворо дотримуючись лише формальних та раціональних правил. Бюрократія, згідно з М. Вебером, технічно — найчистіший тип легального панування. Проте, будь-яке суспільство не може бути лише бюрократичним, тому що на горі піраміди сидять монархи, президенти або ліберали. Вся повсякденна робота лежить на плечах бюрократів, тих, для кого "політика є професією".

Термін "бюрократія" є одним з ключових понять сучасної політологічної науки. Не дивлячись на те, що цей термін з'явився в епоху європейського абсолютизму, дослідники досі не прийшли до одностайного визначення відповідного феномена. З одного боку, це пов'язано з різницею практичних інтересів та ціннісних установок представників різних наукових напрямків. Складність щодо одностайного визначення цього поняття пояснюється і тим, що поняття бюрократії у сучасних соціологічних теоріях застосовується по відношенню до всіх країн та епох, включає багатоманітність якісно різноманітних процесів управління, що не сприяє формуванню єдиної теорії бюрократії. Звертаючись до західних концепцій бюрократії, треба пам'ятати, що вони формувались в умовах зрілого капіталістичного суспільства, і це вимагає певної обережності при розгляді якісно відмінних суспільних організацій. Та найбільша небезпека приховується у впливі на дослідників негативного ставлення до бюрократії, яке склалося в нашому суспільствознавстві під впливом ряду причин, зокрема негативна оцінка феномена у масовому суспільстві. Таке ставлення породжене також і західною літературою, яка формує реалістичну критику дисфункцій бюрократичного механізму, що в ідеалі має бути суворо формалізованим устроєм, на практиці може породжувати в гіпертрофованому вигляді такі наслідки формалізму, як бездушність, тяганину і таке інше. Другим джерелом негативного ставлення до бюрократії служить знову-таки традиція романтичної критики держави, яка формує снобістсько-моралізаторські уявлення про владу як неодмінне зло, про політику як "брудну справу", або утопічно-

© Ольга Вергун, 1999

анархістські надії на відмирання або усування держави. Неабияку роль відіграє традиційна неприязнь до етатистських форм. Ця неприязнь має реальне підґрунтя в історичній дійсності країни з її тяжінням до репресивно-бюрократичних методів панування правлячої верхівки. Тому завдання цієї статті полягає в розгляді концепції бюрократії, яка є класичною в західній соціології.

Проблематикою бюрократії займалися такі дослідники як К. Сен-Симон, О. Конт, Г. Гегель, К. Маркс. Систематичний розвиток знаходимо в роботах німецького соціолога та соціального філософа Макса Вебера (1864—1920). Уперше бюрократія розглядалась як структура масового управління в її принциповій відмінності від інших форм панування та влади, які ґрунтуються на традиції, становому або особистому авторитеті. Такий кут зору зробив веберівську концепцію бюрократії еталонною. Від неї відштовхуються будь-які сучасні спроби аналізу та критики бюрократії. Проблема бюрократії була для Вебера одним з аспектів більш загальної та більш суттєвої для нього теми: долі західного суспільства — як унікального історичного та соціального утворення, яке створило представницькі форми політичного контролю над владою, громадянське суспільство, раціональне право, раціональне та капіталістичне господарство, світську раціональну науку, мистецтво, яке інтенсивно та ефективно розвивається, та інше.

Бюрократію М. Вебер розглядає як апарат панування. На відміну од марксистської традиції, яка розглядає панування з точки зору панування політичного, що спирається на збройне насилля, Вебера цікавить організаційний аспект панування, забезпечення ним структурованого,

впорядкованого існування суспільства як цілого, де панування отримує своє функціональне виправдання, яке дає (у крайніх випадках) владі право на застосування прямого насилля, що застосовується в інтересах усього суспільства, а не якогось класу.

Веберівську концепцію бюрократії можна вважати (із певними обмеженнями) функціоналістською. А марксистську інтерпретацію бюрократії справедливо назвати дисфункціоналістською, деструктивною. В основі її переважало уявлення про тимчасовість бюрократії, яку необхідно усунути в процесі соціалістичної революції. К. Маркс опускає гегелівські абстракції з неба на землю й доходить висновку, що бюрократія — особлива корпорація, яка присвоює собі "свідомість держави", "могутність держави", "волю держави"; зміст її діяльності — "формальний дух держави". Марксова концепція відчуження надає проблемі бюрократії певного історико-філософського змісту: державні інститути, в тому числі й бюрократи, виявляються продуктом відчуження людської суспільної сутності від людини, або управління від суб'єкта, яким управляють. Парадокс полягає в тому, що саме на такому ґрунті розвинулась міфологія, яка прикривала невпинний розвиток бюрократії (правда, бюрократії нового типу). Проте ліберальні парламентські демократії, засвоївши уроки Вебера, зуміли протистояти тотальному розростанню бюрократії.

Раціональна бюрократія формується в Новий Час. Її сферою впливу в першу чергу виявляється внутрігосподарська діяльність на великих капіталістичних підприємствах. З часом раціональна модель бюрократії поширюється й на інші сфери (державне управління, підтримку суспільного порядку), поступово витісняючи з них бюрократію патримоніального типу. Вплив державної бюрократії поступово ставав більш значимим. Великопромислове підприємництво вимагало для свого розвитку раціоналізації всіх сфер соціального життя. Воно було обмежено принципом невтручання держави у приватногосподарську галузь і пов'язаного з ним розмежування економічної та державно-політичної діяльності.

Характеризуючи чистий тип раціонально-бюрократичного управління, М. Вебер відзначає такі його ознаки: 1) стійка службова ієрархія; 2) особиста свобода, незалежність від "груп тиску", підкорення виключно службовому обов'язку; 3) спеціальна підготовка, володіння діловим предметним знанням (здатність вирішувати питання управління в спеціальних галузях); 4) розподіл праці та жорстка спеціалізація; 5) твердо

визначена службова компетенція; 6) сувора службова дисципліна та контроль; 7) регламентація управлінського процесу; 8) документування діяльності апарату. "Суто бюрократичне (бюрократично-монократичне) документоване управління ... є найдосконалішою формою здійснення панувань за своєю точністю, постійністю, дисципліною, строгістю та надійністю (тому що дає можливість розрахунку і для самого керівника, і для тих зацікавлених у процесі управління осіб), інтенсивністю та екстенсивністю своєї продуктивності, з формальної точки зору — за універсальним характером застосування до будь-яких задач, а з суто технічної точки зору — за своєю максимальною ефективністю й продуктивністю. Коротко кажучи, за всіма цими параметрами це формально найбільш раціоналізована форма здійснення панування" ¹.

Оскільки бюрократичне управління з формальної точки зору є технічно найбільш досконалою та ефективною формою панування, то для потреб масового повсякденного управління сьогодні воно просто неминуче. Вибір, вважає Вебер, можливий лише між "бюрократизацією та дилетантством" управління. Єдиний, хто перевершує бюрократію в ефективності використання знання, так це зацікавлена приватна особа — капіталістичний підприємець. "Він єдина інстанція, яка має навіть відносний імунітет до фатальності панування раціональної бюрократії знання. Усе інше в масових суспільствах також потрапляє під владу бюрократичного управління, як перевага точної й спеціальної машини у виробництві масових товарів" ². Бюрократії можна протиставити лише так само організовану й функціонуючу "антиорганізацію".

Загальні соціальні наслідки розвитку бюрократичних структур полягають у посиленні соціально-правової однорідності, нівелюванні, оскільки це відповідає інтересам бюрократії в доборі найбільш кваліфікованих спеціалістів. Проте саме ця тенденція веде й до плутократії, оформленню специфічно корпоративних інтересів чиновництва, обумовлених довгим спеціалізованим навчанням.

Дух формальної безликовості, торжество формальної раціональності, які не беруть до уваги приватні, етичні, культурні чи будь-які інші обставини, характеризують дії чиновника в його відомстві, що стосуються "всіх", "кожного і будь-кого", проте без "гніву і пристрасті", "любові та ентузіазму".

Необхідно відзначити, що, на думку вченого, динамічними елементами історії є як харизма, так і "раціо" (так М. Вебер назвав зростаючу ступінь технічної раціоналізації та освоєння самих різних життєвих сфер, як от технологія,

економіка, наука, спорт, мистецтво, управління тощо). В результаті процесу раціоналізації змінюються зовнішні умови життя, зовнішнє середовище, наприклад, посилюється роль техніки й залежність від неї у певних ситуаціях, а сам устрій життя, спосіб мислення починають підкорятися її інструментальним принципам. Відбувається також наступна трансформація самих установок і переконань, технологізація й технократизація як своєрідний позитивізм соціальних відношень. Привнесення цілераціонального начала, навиків технічної інструменталізації, системної калькуляції та формалізації взаємин неминучі у процесах раціоналізації стилю життя й життєвого середовища. Ці елементи проникають навіть у ті галузі, які раніше вимагали неформального, ціннісного (морального, релігійного, магічного, іншого) функціонування.

В умовах панування раціональної бюрократії й парламентаризму, масової демократії західного напрямку уділом харизми є, насамперед, сфера політики. В той самий час необхідно зазначити, що реальною професією справжнього чиновника не має бути політика. «Він повинен "управляти" насамперед безпристрасно. Дана вимога застосовується навіть і до так званих "політичних" управлінських чиновників, — принаймні офіційно, оскільки під питання не поставлені "інтереси держави", тобто життєві інтереси пануючого порядку. Політичний чиновник не повинен робити саме того, що завжди й необхідним чином повинен робити політик — як вождь, так і вся його свита, — боротися. Діяльність вождя завжди підкоряється абсолютно іншому принципу відповідальності, прямо протилежній відповідальності чиновника. В разі, якщо керівні установи наполягають на наказі, який здається йому помилковим, діло честі чиновника — виконати сумлінно й точно, так, ніби цей наказ відповідає його особистим переконанням: без такої в вищому значенні моральної дисципліни і самовідданості розвалився б весь апарат»³.

Вебер аналізує державний капіталізм як кульмінаційний пункт розвитку тенденції бюрократизації господарства й суспільства. Йдеться про втручання державної бюрократії у справи приватногосподарської бюрократії, в управління виробництвом, що призводить не тільки до деформації економічного принципу, але й до суто політичних наслідків. Тим самим порушується фундаментальна умова капіталістичної економіки: невтручання держави у сферу господарсько-підприємницької діяльності приватних осіб. Держава сама порушує право власності, яке вона зобов'язувалася оберігати.

"Сучасний чиновник постійно й неодмінно по висхідній професіоналізується й спеціалізує-

ться відповідно до раціональної техніки сучасного життя. Уся бюрократія земної кулі йде цим шляхом... Проте там, де сучасний вишколений чиновник приходить до влади, його влада виявляється прямо-таки непорушною, оскільки тоді вся організація елементарнішого життєзабезпечення пристосовується до його способу її здійснення".⁴ Вторгаючись із своїм, насамперед політичним, принципом у сферу, яка їй не властива, раціональна державна бюрократія опиняється, таким чином, носієм ірраціонального начала, яке суперечить раціональним принципам функціонування промислових приватнокапіталістичних підприємств. Це призводить до неминучого порушення умов економічної свободи, яка покоїться на розподілі державно-політичної та приватногосподарської сфери суспільного життя. Враховуючи можливості державної бюрократії, Вебер доходить висновку, що теоретично можливе усунення приватного капіталізму й утвердження на його місці державного капіталізму, який німецькі діячі як "лівого" так і "правого" спрямування приймали за справжній соціалізм. Вебер погоджується з цим лише тому, що єдиним реальним змістом подібного "новітнього соціалізму" у XX столітті може бути лише доведення до кінця бюрократичного "одержавлення" всіх сфер суспільства. М. Вебер також був переконаний, що "соціалізація" або "усуспільнення" (одержавлення) власності призведе до "звільнення від праці". На його думку, в даному випадку відбулося діаметрально протилежне: "...керівництво одержавленими підприємствами, або підприємствами, які перейшли під владу якого-небудь суспільного господарства, також стало б бюрократичним"⁵. Якщо розвиток бюрократичних адміністративних структур, згідно з М. Вебером, був неминучим, тоді соціалістичні надії на майбутнє суспільство без панування меншості над більшістю виявляться не більше ніж ілюзією. Це означає, що марксистська віра в те, що повалення капіталізму покладе початок безкласовому суспільству, базувалась на помилковому погляді на приватну власність на засоби виробництва як головну причину панування меншості над більшістю. Ієрархія, в якій робітник перебував у стані гніту й підкорення, доводив М. Вебер, була обумовлена необхідністю організації складних технологічних процесів та операцій і переживає ліквідацію приватної власності. Тому неминуча не диктатура пролетаріату, а диктатура чиновника-бюрократа, стверджував він.

Фактично створення планової системи виробництва й розподілу, заявляв М. Вебер, повинно дати великий ріст централізованої бюрократії, в той час як структури, які врівноважу-

ють різноманітні гілки влади, що існують при капіталізмі (особливо, структури самого приватного підприємництва) усуваються. Це призведе до всесилля бюрократії, оскільки "... всяка боротьба з державною бюрократією безперспективна тому, що не можна закликати на допомогу жодної принципово спрямованої проти неї та її влади інстанції... Державницька бюрократія, якщо знищити приватний капіталізм, панувала б одна. Діючи в даний час поряд одне з одним, і в міру своїх можливостей одне проти одного, а відтак, постійно тримаючи одне одного під загрозою, приватна й суспільна бюрократія злились би тоді в єдину ієрархію"⁶. Таким чином, непередбаченим наслідком намагань робітничого класу усунути так звану "анархію ринку" й поставити соціальні процеси під свідомий колективний контроль стає те, що він (робітничий клас) опиняється під владою могутнішої і більш уніфікованої централізованої бюрократії, ніж раніше. Бюрократична влада і бюрократичний "порядок", на думку М. Вебера, створюють загрозу побудови суспільства такого улесливо-запобігливого (холопського), як суспільство стародавнього Єгипту або Римської імперії пізнього періоду. Післяреволюційна історія Радянського Союзу багато в чому підтвердила веберівську концепцію.

Видається доцільним зупинитись ще на веберівській характеристиці соціалізму. Вебер відмічав, що соціалізм — це послаблена увага до виробництва й навпаки, перебільшений ухил у бік розподілу. В результаті послідовної реалізації цієї тенденції виявляється, кажучи словами М. Вебера, "злидарське постачання".

Звернемо увагу на те, що саме поняття "постачання" має не просто не економічний характер, але позаекономічний, як дари, милостиня чи забаганка можновладця, чії дії визначаються насамперед соціалістичною ідеєю.

Але в суспільстві, де крен зроблено у бік розподілу, кількість матеріальних благ невпинно скорочується. Також скорочується й "раціон", який призначається кожному. Тому "розподіл раціонального продукту" стає вигідною справою, яка дає реальну владу й відкриває дорогу нестримному свавіллю. У свою чергу ті, хто по суті анонімно має цю реальну владу, об'єднуються в замкнуті, ієрархічно побудовані групи бюрократії, створюючи автономну управлінську структуру. Ці групи безконтрольно розпоряджаються тим, що їм не належить і безпосередньо пов'язані з господарськими процесами та обставинами (традиційне право й панування задані прецедентами минулого і в тому значенні орієнтовані на правила). Це харизматичне панування порушує нормативність та узвичаєний поряд-

док речей, оскільки воно породжується із ситуації крайньої кризи, гострої недостатності засобів управління. У цьому значенні харизма — радикальне, особистісне вирішення масової кризи. Харизматичне панування й управління породжує таку інтенсивність взаємин, переживань і відданості, якої не знають інші типи панування й підкорення авторитету. Різкий розрив з установленними правилами відхилення від звичайної повсякденної господарської діяльності, спрямованої на отримання доходів, пояснюється більш важливими, "вищими" обставинами (трансцендентною істиною, етичними принципами або міркуваннями соціальної природи — світлого майбутнього, наприклад).

Вебер вважав харизму "великою революційною силою" у традиційних культурах. Вона тягне за собою внутрішні зміни основних вірувань і переконань, зміну установок та орієнтацій щодо світу.

При всій різниці й навіть протилежності традиційного і харизматичного типів панування між ними є й дещо спільне, а саме: обидва спираються на особисті відношення між володарем і підкореним. Щодо цього обидва ці типи протистоять формально-раціональному типові панування як безликому. Раціонально-правовий (або формально-раціональний) тип панування відповідає формально-раціональній структурі економіки, яка склалася в Західній Європі та США на кінець XIX століття.

Власність надає неписане право виконувати, затягувати, чи взагалі ігнорувати рішення офіційної політичної влади або юридичних власників націоналізованої власності, будь то держава чи народ соціалістичної країни. Націоналізована власність при капіталізмі або "усуспільнення" в результаті соціалістичної акції "експропріації експропріаторів" потрапляють до рук бюрократичної структури. Монопольне розпорядження основним — власністю — дозволяє бюрократії стати своєрідним варіантом офіційної влади, більше того — диктувати офіційній владі свої найрізноманітніші вимоги, насамперед політичні.

Плебейська теорія демократії є продовженням розгляду поняття бюрократії. В концепції М. Вебера демократія виступає як засіб і засіб, а не ціль у собі. Це засіб обирати лідерів, це засіб, який надає їхньому правлінню законності, можливості привернути увагу значної маси населення до політичних справ нації. Демократія, на думку М. Вебера, не найкращий засіб для рішення звичайних політичних питань. В таких випадках необхідні скоріше компроміси ніж переговори чи голосування. Тому теорії "народного суверенітету" він вважав утопічними.

На думку М. Вебера, цього не можна досягнути в сучасних умовах. Пряма демократія та кабінет міністрів непрофесійних політиків принципово не можливі поза межами дрібних держав-міст, обмежених своїми розмірами та населенням. Згідно з Вебером, будь-яка раціоналізація або ж формалізація взаємин між людьми в сучасних великих суспільствах і державах неминуче веде до авторитаризму. Невипадково саме тому аналіз англійської парламентської демократії, яка більшістю дослідників розглядалась як модель найбільш успішної демократії, дав привід Веберу сумніватися в демократичному характері функціонування цього інституту влади.

Висновки Вебера ґрунтуються на проведеному ним аналізі принципів організації й діяльності бюрократій та "залізного закону олігархії", який діє в рамках будь-якої організації. В масових суспільствах, робить висновок М. Вебер, цей "цезарський елемент" не викоринюється.

М. Вебер пропонує теорію плебісцитарної демократії, за допомогою якої, на його думку, можна було б уникнути тиранії бюрократів. В рамках цієї теорії народові й окремим індивідам відводиться роль пасивного учасника політичного процесу. Єдина форма політичної участі для мас — це участь у виборах і реалізація права на голосування.

Головною фігурою у веберівській теорії виступає харизматичний лідер, якого прямим голосуванням обрав народ, перед яким він несе відповідальність. Такий лідер стоїть над бюрократичною адміністрацією, обраною у свою чергу формально легальним способом. Ступінь легітимності харизматичного лідера визначається масштабами його успіхів. Оскільки, за Вебером, роль мас у політичному процесі обмежується лише участю у виборі харизматичного лідера, масам відмовляють у праві здійснювати контроль над бюрократією знизу. Ці функції громадяни делегують харизматичному лідерові, який здійснює контроль за діяльністю бюрократії зверху; одне з головних його завдань — боротьба з бюрократією, з метою подолати олігархічний принцип правління.

Плебісцитарна теорія демократії М. Вебера — це, по суті, спроба знайти ідеальну модель організації політичної системи з необхідними елементами, які сприяють її динамізму.

На думку М. Вебера, структура влади в сучасному західному суспільстві повинна складатися з таких елементів як: 1) апарат управління (раціональний засіб для здійснення політичних рішень); 2) політичний лідер (формулювання і проведення в життя політичної програми, керівництво адміністративною машиною); 3) парламент (контрольна інстанція). Політичного ліде-

ра необхідно обирати в результаті плебісциту (всенародного голосування) і мати право призначати міністрів, розпускати парламент. У плебісциті соціолог бачив незалежне від бюрократії джерело легітимності. "Лише обраний народом президент, — писав М. Вебер, — як глава виконавчої влади, верховний керівник адміністрації, носій прав невідкладного вето, розпуску парламенту й організації референдуму, є втіленням справжньої демократії, в якій нація підкоряється вождеві, якого вона обрала, а не свавілля політичних клік"⁷. У наданні харизматичному лідерові надзвичайних повноважень він убачав меншу небезпеку, ніж в узурпації влади бюрократичними структурами, що могла сприяти краху Веймарської республіки.

Вебер вважав, що для ролі плебісцитарного лідера найбільше підходять представники економічно досить забезпеченого прошарку, що визначає незалежність суджень і дистанційність від груп інтересів, безпосередньо задіяних у процесі капіталістичного виробництва. Вони також повинні бути достатньо підготовленими для того, щоб стати професійними політиками. Одночасно ці якості, на думку Вебера, могли б дати подібному лідерові більш широке бачення національних інтересів і дозволили б піднятися над вузькокласовими й соціальними інтересами.

Необхідність плебісцитарного лідера, згідно з Вебером, обумовлена рядом обставин. По-перше, він хотів добитися для політичного лідера верховенства над бюрократією, а водночас вивести його з-під влади економічних інтересів та окремих груп тиску. По-друге, умови початку ХХ століття та післявоєнний період в Європі, й особливо в Німеччині, при гострій соціально-класовій поляризації, викликали у Вебера побоювання, що будь-яка політична система в Німеччині, яку перейняли в англійців або французів, рухне під натиском безкомпромісного тиску різних інтересів. Тому в його теорії плебісцитарний лідер із незалежною від парламенту базою виборців мав символізувати єдність нації. Намагаючись відокремити сферу політики від сфери економіки, Вебер пропонував шукати рішення економічних конфліктів парламентарним шляхом.

З роздумами М. Вебера про посилення влади бюрократії в процесі демократизації суспільства перекликаються висновки, які зробив німецький соціолог Роберт Міхельс (1876—1936) у книзі "Соціологія партії в умовах демократії" (1911 р.). Демократія передбачає систему організацій, але в самому принципі керівництва й організації, вважає Р. Міхельс, вже закладені олігархічні тенденції. Згідно з його концепцією ці тенденції виникають під тиском таких факторів: 1) технічно-організаційних; 2) психологічних

На думку М. Вебера, цього не можна досягнути в сучасних умовах. Пряма демократія та кабінет міністрів непрофесійних політиків принципово не можливі поза межами дрібних держав-міст, обмежених своїми розмірами та населенням. Згідно з Вебером, будь-яка раціоналізація або ж формалізація взаємин між людьми в сучасних великих суспільствах і державах неминуче веде до авторитаризму. Не випадково саме тому аналіз англійської парламентської демократії, яка більшістю дослідників розглядалась як модель найбільш успішної демократії, дав привід Веберу сумніватися в демократичному характері функціонування цього інституту влади.

Висновки Вебера ґрунтуються на проведеному ним аналізі принципів організації й діяльності бюрократій та "залізного закону олігархії", який діє в рамках будь-якої організації. В масових суспільствах, робить висновок М. Вебер, цей "цезарський елемент" не викорінюється.

М. Вебер пропонує теорію плебісцитарної демократії, за допомогою якої, на його думку, можна було б уникнути тиранії бюрократів. В рамках цієї теорії народові й окремим індивідам відводиться роль пасивного учасника політичного процесу. Єдина форма політичної участі для мас — це участь у виборах і реалізація права на голосування.

Головною фігурою у веберівській теорії виступає харизматичний лідер, якого прямим голосуванням обрав народ, перед яким він несе відповідальність. Такий лідер стоїть над бюрократичною адміністрацією, обраною у свою чергу формально легальним способом. Ступінь легітимності харизматичного лідера визначається масштабами його успіхів. Оскільки, за Вебером, роль мас у політичному процесі обмежується лише участю у виборі харизматичного лідера, масам відмовляють у праві здійснювати контроль над бюрократією знизу. Ці функції громадяни делегують харизматичному лідерові, який здійснює контроль за діяльністю бюрократії зверху; одне з головних його завдань — боротьба з бюрократією, з метою подолати олігархічний принцип правління.

Плебісцитарна теорія демократії М. Вебера — це, по суті, спроба знайти ідеальну модель організації політичної системи з необхідними елементами, які сприяють її динамізму.

На думку М. Вебера, структура влади в сучасному західному суспільстві повинна складатися з таких елементів як: 1) апарат управління (раціональний засіб для здійснення політичних рішень); 2) політичний лідер (формулювання і проведення в життя політичної програми, керівництво адміністративною машиною); 3) парламент (контрольна інстанція). Політичного ліде-

ра необхідно обирати в результаті плебісциту (всенародного голосування) і мати право призначати міністрів, розпускати парламент. У плебісциті соціолог бачив незалежне від бюрократії джерело легітимності. "Лише обраний народом президент, — писав М. Вебер, — як глава виконавчої влади, верховний керівник адміністрації, носій прав невідкладного вето, розпуску парламенту й організації референдуму, є втіленням справжньої демократії, в якій нація підкоряється вождеві, якого вона обрала, а не свавілля політичних клік"⁷. У наданні харизматичному лідерові надзвичайних повноважень він убачав меншу небезпеку, ніж в узурпації влади бюрократичними структурами, що могла сприяти краху Веймарської республіки.

Вебер вважав, що для ролі плебісцитарного лідера найбільше підходять представники економічно досить забезпеченого прошарку, що визначає незалежність суджень і дистанційність від груп інтересів, безпосередньо задіяних у процесі капіталістичного виробництва. Вони також повинні бути достатньо підготовленими для того, щоб стати професійними політиками. Одночасно ці якості, на думку Вебера, могли б дати подібному лідерові більш широке бачення національних інтересів і дозволили б піднятися над вузькокласовими й соціальними інтересами.

Необхідність плебісцитарного лідера, згідно з Вебером, обумовлена рядом обставин. По-перше, він хотів добитися для політичного лідера верховенства над бюрократією, а водночас вивести його з-під влади економічних інтересів та окремих груп тиску. По-друге, умови початку ХХ століття та післявоєнний період в Європі, й особливо в Німеччині, при гострій соціально-класовій поляризації, викликали у Вебера побоювання, що будь-яка політична система в Німеччині, яку перейняли в англійців або французів, рухне під натиском безкомпромісного тиску різних інтересів. Тому в його теорії плебісцитарний лідер із незалежною від парламенту базою виборців мав символізувати єдність нації. Намагаючись відокремити сферу політики від сфери економіки, Вебер пропонував шукати рішення економічних конфліктів парламентарним шляхом.

З роздумами М. Вебера про посилення влади бюрократії в процесі демократизації суспільства перекликаються висновки, які зробив німецький соціолог Роберт Міхельс (1876—1936) у книзі "Соціологія партії в умовах демократії" (1911 р.). Демократія передбачає систему організацій, але в самому принципі керівництва й організації, вважає Р. Міхельс, вже закладені олігархічні тенденції. Згідно з його концепцією ці тенденції виникають під тиском таких факторів: 1) технічно-організаційних; 2) психологічних

властивостей організаційних мас; 3) психологічних характеристик політичних лідерів. На думку Р. Міхельса, основним завданням керівника є збереження особистої влади, навіть якщо це суперечить цілям і задачам організації. Реалізації цього завдання сприяє, поряд із довготривалою звичкою рядових членів організації підкорятися ієрархічній структурі самої організації, концентрація інформації в руках керівників (еліт), достатня свобода дій, пов'язана з положенням, можливість розпоряджатися бюрократичним апаратом. Особливою мірою подібній

небезпеці, за Р. Міхельсом, піддаються соціалістичні партії, оскільки прагнення радикально змінити існуючий порядок вимагає створення ефективного адміністративного апарату. Проте широкі повноваження, які отримує цей апарат, перетворюють його в інструмент контролю проти тих, кому він повинен служити.

Проблеми бюрократії розглядалися також Р. Мертоном, Р. Бендиксом, Ф. Слезником, Е. Голднером, М. Козье, С. Липсетом, Т. Парсоном та рядом інших соціологів.

Примітки

¹ Цит. за: Гудков Л., Левада Ю., Левинсон А., Седов Л. Феномен бюрократии в историко-социологической перспективе. Мировая экономика и международные отношения. 1989, № 7, с. 75—76.

² Там само, с. 76.

³ Вебер М. Избранные произведения. М., 1990, с. 666.

⁴ Цит. за: Диалог, 1991, № 5, с. 58.

⁵ Цит. за: Патрушев А. И. Расколдованный мир М. Вебера. С. 163.

⁶ Там само.

⁷ Цит. за: Ожиганов Э. Н. Политическая теория М. Вебера: (социология господства, государства и права). Рига, 1986, с. 97.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранные произведения. М., 1990.
2. Гайденок П. П., Давыдов Ю. Н. История и рациональность. М., 1991.
3. Гайденок П. П., Давыдов Ю. Н. Проблема бюрократии у М. Вебера. Вопросы философии. 1991, № 3.
4. Горский Д. П. Понятие о реальных и идеальных типах. Вопросы философии. 1986, № 10.
5. Гудков Л., Левада Ю., и др. Феномен бюрократии в историко-социологической перспективе. Мировая экономика и международные отношения. 1989, № 4—7.
6. Давыдов Ю. Н. "Картины мира" и типы рациональности. Вопросы философии. 1989, № 8.
7. Заерев А. Ф. Теория бюрократии: от М. Вебера к Л. фон Мизесу. Сов. гос. и право. 1992, № 1.
8. Макаренко В. П. Вера, власть и бюрократия: (Критика социологии М. Вебера) Ростов-на-Дону, 1988.
9. Макаренко В. П. Концепция власти в политической социологии М. Вебера. Советское государство и право. 1985, № 5.
10. Макаренко В. П. Теория бюрократии М. Вебера и буржуазные концепции организации управления. Вопросы философии. 1986, № 3.
11. Мигранян А. М. Плебисцитарная теория демократии М. Вебера и современный политический процесс. Вопросы философии, 1989, № 6.
12. Ожиганов Э. Н. Политическая теория М. Вебера: (социология господства, государства и права). Рига, 1986.
13. Патрушев А. И. Расколдованный мир М. Вебера. М., 1992.

Olga Ver gun

THE NOTION BUREUCRACY IN WORKS M. WEBER

In clause the structures of management of mass organisations are analysed. M. Weber accented attention to formation and functioning political elite and removes the people, as weight from state management. Agrees? Weber, only teaches the bureaucrat can work according to the requirement "not looking on the persons", strictly adhering formal and rational rules. The bureaucracy, speaks? Weber, technically is by the purest (clean) type of legal domination. But any society can not be only bureaucratic, because at top of pyramid stand monarchs, or presidents, or liberals. All daily work lies on shoulders of the bureaucrats, those for whom " the politics is profession".